

Miąso, Józef

"Oświata elementarna w Królestwie Polskim w latach 1864-1914", Ryszard Kucha, Lublin 1982 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 28, 229-231

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ten nurt pedagogiczny, który narodził się w latach 90. XIX stulecia, a który odniósł się krytycznie do niektórych aspektów metody Fröbela.

Zbiór materiałów konferencyjnych, przedstawiony w jenańskim „Zeszytach Naukowym” stanowi znakomity przegląd światowych badań nad postacią i dorobkiem wielkiego niemieckiego pedagoga. Różnorodność poruszanej problematyki, międzynarodowy zasięg naukowej dyskusji stanowią o wielkich walorach poznawczych tego wydawnictwa. Jeśli do-

damy do tego piękną oprawę graficzną — wydawcy dołączyli do tekstów szereg ciekawych ilustracji, jak fotokopie rękopisu i kart tytułowych dzieł Fröbela czy podobizny osób związanych z wielkim pedagogiem oraz zdjęcia ilustrujące przebieg uroczystości w Jenie — otrzymamy cenne i wartościowe z naukowego punktu widzenia sprawozdanie z obchodów 200 rocznicy urodzin Fryderyka Fröbela.

Joanna Schiller

Ryszard Kucha: OŚWIATA ELEMENTARNA W KRÓLESTWIE POLSKIM W LATACH 1864—1914, Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin 1982, ss. 223.

Docent Ryszard Kucha z Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie jest autorem wielu rozpraw i artykułów poświęconych oświacie w Królestwie Polskim, w szczególności na Lubelszczyźnie. Recenzowana książka, oparta na solidnym materiale źródłowym, głównie archiwalnym, pogłębia naszą wiedzę o szkolnictwie początkowym w Królestwie Polskim w latach 1864—1914. Autor wykorzystał bogate zasoby akt przechowywanych w archiwach wojewódzkich (Lublin, Łódź, Kielce, Radom) oraz w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, a także liczne materiały drukowane, m.in. sprawozdania urzędowe, zbiory przepisów i okólniki Warszawskiego Okręgu Naukowego. W skromniejszym zakresie spożytkował literaturę państwotnicarską.

Książka składa się z sześciu rozdziałów ujętych w sposób problemowo-chronologiczny. Obejmują one następujące zagadnienia: polityka caratu wobec szkolnictwa elementarnego w latach 1864—1914, podstawy materialne szkół elementarnych, nauczyciele i ich kształcenie, nauczanie i wychowanie w szkołach początkowych, tajne nauczanie oraz prywatne szkolnictwo elementarne. Rozdział pierwszy, oparty głównie na dotychczasowej literaturze przedmiotu, nie daje niestety jasnego obrazu polityki oświatowej władz carskich po 1864 r. Mało klarowna jest też analiza ustawodawstwa

szkolnego tego okresu. Zasadniczą część książki otwiera rozdział drugi, omawiający podstawy materialne rządowych szkół elementarnych. Ukazał w nim autor finansowanie szkół przez władze lokalne i centralne, warunki lokalowe oraz wyposażenie w pomoce szkolne. Wiele uwagi poświęcił też materialnym podstawom egzystencji szkółek wyznaniowych, zwłaszcza szkół cerkiewnych, kantoratów ewangelickich oraz chederów. Szczegółowa analiza finansowania szkół wykazuje, że mogły one funkcjonować nie dzięki składkom szkolnym pobieranym od ludności, lecz dzięki zwiększającym się dotacjom rządowym. Znajdujemy tu również sporo informacji o działach ornej ziemi uprawianych przez nauczycieli oraz o bazie lokalowej szkolnictwa elementarnego. Wszystkie informacje oraz wnioski oparte są na rzetelnym materiale źródłowym. Wartość tego rozdziału podnoszą dość liczne tabele. Podobnie należy ocenić kolejną partię książki, w której znajdujemy szczegółową charakterystykę kształcenia i dokształcania nauczycieli, a także analizę ich sytuacji materialnej i społecznej. Wiele uwagi poświęcił autor seminarium nauczycielskim w Królestwie Polskim. Jest to tym cenniejsze, że do tej pory nie dysponujemy pracami ukazującymi dzieje kształcenia nauczycieli szkół początkowych w zaborze rosyjskim. W pracy R. Kuchy bardzo cenne są wnio-

ski oraz ustalenia liczbowe zawarte w licznych tabelach. Obrazują one m.in. sprawność nauczania w seminariach nauczycielskich, poziom wykształcenia nauczycieli oraz ich pochodzenie społeczne.

W kolejnym rozdziale poświęconym nauczaniu i wychowaniu omawia autor program i metody nauczania, ocenia wyposażenie szkół w pomoce naukowe i podręczniki, analizuje też sprawność nauczania szkoły początkowej. Podejmuje także próbę oceny poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej, opierając się przede wszystkim na opiniach sformułowanych przez przedstawicieli rosyjskiej administracji oświatowej, którzy jak wiadomo, zwracali przede wszystkim uwagę na stopień opanowania przez uczniów urzędowego języka. Żałować wypada, iż autor nie podjął próby samodzielnego przeanalizowania podręczników i książek pomocniczych pod kątem ich wartości naukowej, dydaktycznej i ideologicznej. Nieliczne wzmianki o podręcznikach są przeważnie oparte na informacjach z drugiej ręki. Za E. Podgórską wymienia np. *Katechizm rzymskokatolicki o powinnościach i oddaniu się tronowi i ojczyźnie naszej Rosji* (s. 121). W ocenie podręczników rosyjskich spotykamy również uproszczenia, które są tylko konsekwencją ujęcia całej książki. Mam tu na myśli analizowanie szkolnictwa w Królestwie w całkowitej izolacji od szkolnictwa w imperium carskim.

Ważnym dopełnieniem obrazu szkolnictwa elementarnego jest obszerny szkic o tajnym nauczaniu. Dorzucił w nim autor sporo nowych faktów i informacji o różnorodnych przejawach konspiracyjnej oświaty, zwłaszcza na wsi. Opracował nawet odpowiednie tabele, ukazujące ilościowy zasięg opisywanego zjawiska. Wydaje się, że nie należy przeceniać wartości tych ustaleń, gdyż autor nie dysponował wiarygodnymi źródłami. Zgodzić się jednak trzeba z autorem, gdy stwierdza, iż władze carskie w swojej walce z tajnym ruchem oświatowym nie zanotowały większych sukcesów. Ostatni rozdział książki R. Kuchy zawiera charakterystykę prywatnego szkol-

nictwa elementarnego. Rozwój szkoły prywatnej, jak dowodzi autor, był świadomie hamowany przez władze oświatowe. Żywoć wielu szkół był krótkotrwały. W latach 1868—1880 powstały wprawdzie 423 szkoły, ale w tym samym okresie przestały istnieć 252 szkoły. W latach 1888—1904 liczba szkół prywatnych wzrosła zaledwie z 327 do 483. Bardziej sprzyjające warunki rozwoju uzyskało polskie szkolnictwo prywatne dopiero po rewolucji 1905 r., kiedy to powstało ponad 1500 nowych placówek.

Książka R. Kuchy dostarcza rzetelnych informacji o szkolnictwie elementarnym rządowym i prywatnym, jawnym i tajnym oraz o nauczycielach, ich kształceniu i kwalifikacjach. Nie jest jednak wolna od uproszczeń i potknięć. W niektórych partiach książki autor zbyt mocno ulega dawniejszej literaturze, ferując w ślad za nią sądy i oceny dawno już podważone przez nowsze opracowania. Bezkrytycznie np. powtarza opinie o nauczycielach jako sługach caratu, w sposób schematyczny ocenia m. in. Polską Macierz Szkolną. Zbyt ogólnikowe są np. informacje o strajku szkolnym 1905 r. Trudno zrozumieć powody, jakimi kierował się autor odsyłając czytelnika raz do tekstu rosyjskiego broszurki Róży Luksemburg, a innym razem do polskiego. Uważna lektura przypisów wskazuje na wyraźne niedociągnięcia warsztatowe. Potknięcia zdarzają się i w tekście zasadniczym. Zwróćmy uwagę tylko na niektóre. Kilkakrotnie wymienia autor wśród autorów książek nazwisko K. Góralczyka, a jeden raz umieszcza je obok W. Anczyca. Przecież we wszystkich przypadkach chodzi o Władysława Ludwika Anczyca, posługującego się pseudonimem K. Góralczyk. Pisząc o Towarzystwie Oświaty Narodowej (s. 211) autor stwierdza, że zdaniem jednych autorów organizacja ta powstała w 1875 r., podczas gdy wedle innych powołano ją do życia dopiero w 1899 r. Tymczasem chodzi tu o dwa różne stowarzyszenia działające w innych okresach. Podobnych nieścisłości można znaleźć więcej, ale nie one przecież decydują o walorach pracy

R. Kuchy. Należy mieć świadomość, że badania nad szkolnictwem elementarnym, ze względu na jego ilościowy zasięg, rozproszenie materiałów oraz konieczność uwzględnienia bardzo szerokiego kontekstu społecznego, ekonomicznego i politycznego należą do wyjątkowo trudnych i pracochłonnych. Wymagają one wielu lat niezwykle żmudnych poszukiwań w archiwach i bibliotekach i dlatego tak rzadko bywają podejmowane przez historyków współczesnych. Ryszard Kucha miał pełną świadomość tych trudności. Włożył więc olbrzymi wysiłek w poszerzenie źródłowej wiedzy o szkolnictwie elementarnym. W rezultacie jego książka tak bogata w warstwę informacyjną

oraz interpretacyjną jest w wielu swoich fragmentach pozycją pionierską. Jest to pierwsze naukowe opracowanie dziejów szkoły początkowej, a także historii pracujących w niej nauczycieli na terenie Królestwa Polskiego. Wyniki dociekań zawarte w tej książce wydatnie wzbogacają naszą wiedzę o doli i niedoli szkoły elementarnej w okresie niewoli narodowej. Będą z niej korzystać nie tylko historycy oświaty, lecz i inni specjaliści, zwłaszcza ci, którzy zajmują się dziejami społeczeństwa polskiego i jego kultury. Sięgać będą do niej badacze struktur społecznych, a zwłaszcza historycy wsi polskiej.

Józef Miąso

L'OFFRE D'ÉCOLE — THE SUPPLY OF SCHOOLING, *Éléments pour une étude comparée des politiques éducatives au XIXe siècle — Contributions to a comparative study of educational policies in the XIXth century.* Sous la direction de — Edited by Willem Frijhoff. Publications de la Sorbonne, Institut national de recherche pédagogique, Paris 1983, ss. 374.

Nakładem wydawnictwa Sorbony ukazała się w 1983 r. dwujęzyczna, francusko-angielska książka, będąca pokłosiem trzeciego posiedzenia International Standing Conference for the History of Education, zorganizowanego w Sèvres pod Paryżem w dniach 27—30 września 1981 r. Redaktorem książki, a zarazem organizatorem konferencji był W. Frijhoff, wówczas pracownik naukowy Zakładu Historii Wychowania Instytutu Narodowego Badań Pedagogicznych w Paryżu, dziś profesor Uniwersytetu Erazma w Rotterdamie.

Przyjęto następujący temat główny konferencji: „Polityka oświatowa w kontekście historycznym: czynniki społeczne, ekonomiczne, polityczne i kulturowe w perspektywie porównawczej”. Swoistą okazją dla jej zorganizowania stały się obchody setnej rocznicy wydania liberalnych praw szkolnych we Francji w latach 1881—1882, których właściwym inicjatorem był Jules Ferry, dwukrotny minister oświaty w rządach III Republiki. Dzięki niemu oświata publiczna we Francji wkroczyła w nowy, liberalno-demokratyczny okres swojego

rozwoju, stąd też stanowi on jedną z pierwszoplanowych postaci francuskiej historii wychowania. Jego działalność, zwłaszcza legislacyjna, stała się więc niejako autonomicznym członem obrad konferencji w Sèvres, a w konsekwencji istotną częścią prezentowanego tomu studiów porównawczych.

Książka składa się ze wstępu metodologicznego i trzech części, obejmujących kolejno ewolucję narodowych modeli edukacyjnych, charakterystykę czynników ekonomicznych i społecznych w rozwoju oświaty oraz prezentację wybranych problemów francuskiej oświaty i pedagogiki w XIX w., w szczególności tych, które są związane z postacią Ferry'ego. Poszczególne teksty, a jest ich ogółem 29, nie zawsze odpowiadają tytułom części, w których się znalazły. Stanowią zbiór mozaikowy, tak jak w przypadku niemal każdej pracy zbiorowej. Tym niemniej łączy je ogólny temat konferencji, dotyczący polityki oświatowej państw europejskich (i niektórych pozaeuropejskich) oraz ekonomicznych, narodowych i społeczno-kulturowych jej wyznaczników.